

Sanjala sam: na aerodromu sam i nekoga čekam. Konačno se pojavila osoba koju sam čekala, žena mojih godina, začudo, ali bez prtljaga. "Don't you have any luggage?" "No, I have only lifeage", odgovorila je, u šali rimujući reč *luggage* sa kovanicom *lifeage*. Reč koju je izgovorila moja dvojnica iz sna mogli bismo prevesti kao – "život je jedini prtljag koji nosim sa sobom".

COPYRIGHT

U dvadesetom veku, veku ratova i istrebljivanja, nasilja, genocida, revolucija, totalitarnih sistema, u veku u kojem su se prekrajale geografske karte, nastajale i raspadale se države i njihove granice, u veku masovnih migracija, pisci zaista nemaju *copyright* na temu egzila. No, iako po svim statistikama predstavljaju najnepouzdanije i najnevažnije svedoke, pisci su jedini među migrantima koji na kulturnoj karti sveta ostavljaju za sobom otiske prstiju. Pisac ispisuje temu egzila iz duple pozicije – pozicije egzilanta i pozicije komentatora sopstvenog sna koji se zove egzil, kao što reče Josif Brodski. U svojim tekstovima pisac pokušava da racionalno razloži sopstvenu moru. Da izmiri svoje strahove. Da uredi svoj rasuti život. Da utemelji svoje spoznaje. Da ublaži svoju gorčinu. Upravo zbog toga sve egzilantske tekstove najčešće karakteriše posebna vrsta hladnoće, slična posttraumatičnoj distanciranosti od lične traume. Egzilantski tekstovi su često nervozni, fragmentarni, montažni, eksplicitno ili implicitno polemični, ironični, autoironični, melanholični, subverzivni i nostalgичni. Jer je sam egzil neuroza, nemirna aktivnost testiranja vrednosti i poređenja svetova, onog koji smo napustili i onog novog u ko-

---

PISATI U EGZILU

DUBRAVKA UGREŠIĆ

Sa slovenačkog prevela: Ana Ristović

ji smo stupili. Pisca egzilanta muče oprečna osećanja. Egzil je istovremeno stanje samopomilovanja i usamljene buntovničke drskosti, kao u Gombrovičevom slučaju; stanje opijenosti slobodom, ali i stanje skrivene rezignacije. Egzil je i škola intoksikacije, kao što reče Sioran, i škola poniznosti, kao što reče Brodski.

ŽANR

Egzil je česta, citatna tema. Istorija hrišćanstva počinje pričom o egzilu. Egzil je parabola o izgubljenom sinu, izdaji, izgnanstvu i kazni, mit o dvojniku i zameni uloga, mit o Odiseju, priča o Faustu i đavolu koja nudi mogućnost drugačijeg života. Egzil je i bajka o odmetništvu, traženju doma i vraćanju domu, kao u *Čarobnjaku iz Oza*... Egzil je i parabola o odrastanju, romantična epopeja o individualnom buntu. Neobično privlačan mit o metamorfozi. Egzil je stil, strategija pripovedanja.

Rasuti život moguće je ispričati samo u fragmentima, tvrdi Rilke, no pojedinačne žanrove i stilove, već po samoj definiciji, nije moguće stvarati u egzilu, ko što tvrdi Česlav Miloš. Egzil otvara piscu mnoštvo različitih perspektiva (opet se vraćam Milošu), zahtevajući neke druge žanrove i stilove. Čitalac izlazi u susret piscu a pisac egzilant pruža ruku čitaocu. Ne pada mu na pamet da na bilo koji način diskredituje svoju životnu priču, a i čitalac mu to ne bi dopustio. Na taj način i autor i čitalac stvaraju oko teme egzila privlačnu auru ekskluzivnosti. Na taj način i autor i čitalac čine ovu temu često romantičnom, kao da je u pitanju ljubavna priča. I istina je – žanr ljubavne i žanr egzilantske priče po nečemu su slični: ne bave se pranjem prljavog veša, ne seku granu na kojoj sede. Zbog toga ona važna, birokratska strana egzila uprkos svemu ostaje u senci. Niko, pa ni sam egzilant ne želi da sluša priče o dozvolama za boravak i mučnim susretima sa birokratijom ili da razmišlja o tome da li je tačno da se Valter Benjamin ubio samo zato što nije dobio potrebna dokumenta. Pravu sadržinu ljubavne priče čini čežnja, ispunjenjem te čežnje priča se završava. Ljubavna priča se završava venčanjem, a egzilantska dobijanjem pasoša nove države.

98

PRISTOJNI LJUDI OSTAJU KOD KUĆE

Države ne vole one koji traže dokumente. Kakve god države da su, međusobno se poštuju. Birokrata poštuje birokratu. Zbog toga je migrant kažnjen dugim i mučnim birokratskim procesom dobijanja dozvole za boravak. Neka se zna da pristojni ljudi ne napuštaju tek tako svoje ostarele roditelje i svoje države. Pristojni ljudi

ostaju kod kuće. Utopijske ideje o svetu bez granica i Hlebnjikovljeva utopijska ideja o pravu svakog pesnika da ga u svakom mestu na svetu čeka njegova soba, pa čak i moderna praksa intelektualnog nomadizma, nailaze na zid birokratskih zakona. I tu, kraj zida, otvara im se polje rezignacije i jednako uzbudljivo polje proizvodnje, mimikrije i hipokrizije. Jer samo glupak sam sebi otežava svoj već rasuti život, samo tvrdoglav čovek istražuje do čega seže njegovo pravo. Pragmatični ljudi puze kroz birokratsku proceduru da se ne bi bunili, a samo buntovnici gaje u sebi netrpeljivost prema svakoj državi. Ti drugi su, naravno, zanemarljiva manjina. Dok obični, vešti iskaoci dokumenata večno ćuteći dobijaju svoja prava i dok mafija klizi preko granica kao po maslu, od pisca egzilanta često zahtevaju da se javno izjasni zbog čega je napustio svoju državu. Za kriminalca je kosmopolitizam normalna poslovna odluka, dok je za pisca to samo izuzetna životna okolnost. Sama nisam ni emigrant, ni begunac, ni politički azilant. Spisateljica sam, koja je u jednom trenutku odlučila da više ne živi u svojoj državi jer njena država više nije bila njena.

EGZILANT KAO PROJEKCIJA NA PLATNO

99 Pisac egzilant nije neutralan primerak. Njegova životna odluka, dakle egzil, ne provocira samo okolinu koju je on napustio već i onu novu, u kojoj se našao. Pri tom je politička strana egzila neka vrsta nužnog zla, jer je sama ideja egzila upravo ono zbog čega je egzil kao lifestyule privlačan. Ideja samoizgnanstva krišom odredi svakog. Egzil je potpuna promena, ostvareno pravo na drugi život, ostvareni daydream; kako bi bilo kad bismo se jednog dana probudili u nekom drugom gradu, kao neko sasvim drugi. Egzil je dugo očekivana proba, tajna čežnja za tim da se okušamo na ispitu života. Egzil je san o transformaciji.

SUROGATI EGZILA

Savremnom čoveku, koga su na kraju napustili i bog i ideologije i prepustili mu da se bavi sam sobom kako zna i ume, ostalo je još samo golo telo. Čovek je dosegao praktično oslobođenje, o kojem govori Bodrijar, no čini se da mu pri tom nije jasno da li bi suočavanje sa samim sobom trebalo da bude razlog za euforiju ili za rezignaciju. I čini se da u toj novoj, praktičnoj slobodi savremeni čovek najčešće izbegava upravo samog sebe. Današnja kultura, posebno američka, opsednuta je idejom samoizgnanstva, self-exila, i inscenira je na razne načine. A kulturna opsednutost ličnim inventarisanjem i reinventarisanjem nije ništa drugo do činjenica da je čoveku sopstvena koža tesna.

Čežnju za drugim životom legitimišu i podstiču mediji i naravno industrija, koja je uvek spremna da ugodni željama svojih potrošača. Medicina, posebno plastična hirurgija, postali su za našeg savremenika magični medij transformacije. Majkl Džekson, protejski čovek koji je od crnca postao belac, od dečaka hermafrodit, koji je istovremeno i muško i žensko, ikona je moderne opsesije samoreinventarisanja. Mogućnosti ličnog reinventarisanja brojne su i daju mašti na volju. Izvesna Sindi Džekson imala je dvadeset plastičnih operacija dok svoje telo nije prilagodila liku Barbike. Jedna Njujorčanka se podvrgla takođe brojnim operacijama da bi ličila na svoju ljubimicu, sijamsku mačku.

Kulturnoj opsednutosti transformacijama i telom danas je sve na raspolaganju – služe im fitness centri, prehrambena industrija, tehnike struktuiranja sopstvenog tela, posebno moda. "You are entitled to be, whatever you want to be", rekao je Ralph Lauren podupirući ideju da je samokreacija zapravo poslednji stupanj čovekovog oslobođenja. Kulturnu opsednutost duhovnom transformacijom zadovoljavaju najrazličitiji gurui, tablete sreće, priručnici o tome kako postati drugačiji, kako se promeniti. Poziv psihoterapeuta danas je zamenio novi poziv. Coacheri su u ovom trenutku najtraženiji menadžeri ljudskog života, savetnici koji sugerišu razne životne mogućnosti, režiseri individualnih životnih epizoda.

100

Čežnju za promenom prostora više ne zadovoljava turizam kao zame-na za egzil, već maštovita arhitektura. Diznifikacija Amerike, i sve više i same Evrope, ostvaruje se i u najraznovrsnijim prodavnicama; tu je, na primer, Nike-lands, multimedijски trgovački hram patika, hotela, zabavnih parkova i tržnih centara u kojima su kupci transformisani u emigrante, a sistem u kojem se kreću prevelik je da bi ih zaustavio na jednom mestu i istovremeno ograničen da bi oni mogli pobeći, kaže De Certeau. Na kraju dvadesetog veka čovek je postao sopstvena omiljena igračka i sada se bavi nikingom ili makingom, inventarisanjem i reinventarisanjem samog sebe. Tako su se danas sve velike utopije i revolucije slile u jedno, u revolucionisanje ideje sopstvenog tela, sopstvene slike, sopstvene ličnosti. Egzil je životna odluka, a ne igra simulacije. Ono što egzilanta razlikuje od turista ili glumca u modernoj drami reinventarisanja samog sebe upravo je definitivnost egzila. Da nije tako, svi bi bili egzilanti.

PRAVI EGZILANT SE RETKO VRATI

Pravi egzilant se retko vrati. Čak i onda kada može, kada je je njegova "domovina" zaceljena. Zbog čega bi ponavljao isti put; samo retki imaju snage za dva egzila.

Jednom prilikom sam pitala Josifa Brodskog da li bi se sada, kada je to postalo moguće, vratio ili bar posetio Rusiju. Umesto odgovora pružio mi je papi-rić. To beše malo, zgužvano pismo na ruskom, pismo koje je nosilo ružnu, antise-mitsku poruku. Anonimni pošiljalac preteći je poručivao pesniku da ne pomišlja da se vrati kući. "Kako da se posle svega ovog vratim", rekao je Brodski. Potpuno me je začudila patetičnost njegove reakcije, mada ne ono što je predstavljala koliko način njenog izvođenja, jer Brodski nikako nije spadao u izvođače egzila.

Nedavno mi je u knjizi intervju sa pesnikom privukao pažnju jedan detalj. Novinaru koji mu je postavio isto pitanje Brodski je pokazao ovo pismo. Očigledno da je slavnom egzilantu bila potrebna prepreka. Zbog toga što nije znao ili nije hteo da artikuliše svoje "ne", Brodski je imao na sva pitanja koja su se ti-cala povratka u Rusiju pripremljenu tačku patetične pantomime sa naizgled ključ-nim argumentom, glupavim, zgužvanim, anonimnom pismom.

ZBOG KOBASICE

101 Jedan moj poznanik, ruski pisac koji je emigrirao u času hladnog rata, beše veoma srdačno dočekan u Zapadnoj Evropi. U brojnim intervjuima kao žvakaću gumu prežvakavao je uvek jednu te istu metaforu o komunizmu koji poput vampira pije krv svojim podanicima. A onda mu je i to dosadilo. "Emigrirao sam zbog kobasi-ce", rekao je na kraju. "Kako zbog kobasice?" "U Rusiji nema kobasica. Postoji, doduše, doktorska, ali nju je teško dobiti." Moj poznanik je izvršio javni čin dehe-roizacije. I zaista, brzo su ga ostavili na miru. Kasnije je objavio svoje knjige, no one nisu doživele nikakav uspeh. Mediji vole heroje, a moj poznanik, sada već iz tvrdoglavosti, nije želeo da ponudi neku herojsku priču o svom egzilu.

EGZILANTI NAM NISU SLIČNI

Jednom su me pozvali na predavanje na kom su učestvovali akademici. Mogućnost da govorim pred kolegama unapred mi je predstavljala zadovoljstvo. "Bila sam poput vas", rekla sam i objasnila im da sam dugo predavala na fakultetu. Nesvesno sam napravila grešku. Egzilantu je mnogo šta dozvoljeno, ali nikako mu nije dopušteno da bude sli-čan nama, normalnim ljudima koji vode uredan život. Mi smo za svoj normalan život plaćali visoku cenu, a niko nas o tome ništa ne pita. Među učesnicima je zabrujalo ne-godovanje. Neko je tvrdio da moj egzil nije pravi egzil, ta šta kog vruga hoću – imam pasoš i mogu da se vratim u svoju državu gde me nisu ni tukli ni hapsili i zato bi bilo bolje da svoj egzil imenujem pravom rečju: svetski turizam. Drugi učesnik, neki Čeh,

počeo je izlagati povišenim glasom kako je u Nemačku pobjegao od komunizma dok sam ja, po svemu sudeći, pobjegla od postkomunizma, što znači od demokratije, i da bi zato bilo bolje da ne kompromitujem časnu tradiciju istočnoevropskih egzilanata. Na kraju krajeva, egzilanti rado govore kako je njihov egzil jedini dostojan moralni izbor i zato ne podnose da se njihova tragična sudbina poredi sa drugim egzilantskim sudbinama. A oni koji nisu egzilanti ne priznaju mogućnost da su egzilanti ikada bili osobe slične njima. Jer da su to bili, sada sigurno ne bi bili egzilanti.

EGZILANTI IZNEVERAVAJU NAŠA OČEKIVANJA

Moja zapadnoevropska poznanica me je jednom prilikom upitala: "Vi ćete se jednog dana svakako vratiti, zar ne?" "Zašto bih se vratila?" odgovorih. Moja poznanica, inače spisateljica, bila je zaprepašćena. Ona gotovo šest meseci godišnje boravi u Španiji a ostalih šest u Francuskoj i činilo joj se potpuno logičnim da meni pripiše mogući povratak u domovinu. Zbog čega je moja zapadna koleginica zamislila da me "pošalje nazad"? Jednostavno zato jer sam istočnoevropska spisateljica, a istočnoevropski pisci ne žive na Zapadu osim ukoliko nemaju drugog izbora. Američki pisac u Berlinu, nemački pisac u Irskoj, holandski u Portugaliji – sasvim su uobičajene pojave, dok je rumunski pisac koji živi u Parizu i za to nema neki ja- 102 san politički razlog – sumnjiva osoba. Egzilant je naša projekcija na platno. Sve dok egzilant potvrđuje naše fantazme o egzilantstvu, dobrodošao je. Dobrodošao je kao žrtva, žrtva režima, borac za demokratiju, apatrid, beskućnik, stranac, liberalni predstavnik svoje neliberalne države. Onog trenutka kada prekorači granicu, kada izađe iz stereotipa, postaje nepoželjan. Zbog čega? Zato što je izneverio naša očekivanja... Iskazujemo mu svoje simpatije, a on, nezahvalnik, grize ruku koja ga miluje. Istina je da se pisac egzilant često oseća kao trkački konj. Na njega se klade prijatelji, nezadovoljni svojim životima, dobrodušni navijači, drugi egzilanti, jer egzil je zajednički fantazam o slobodi, oslobođenosti od stvari, porodice, banalne svakodnevice. Egzilant je živa potvrda da nezavisan, kreativan i dinamičan život uprkos svemu postoji. Pri tome se niko ne pita čime egzilant zaslužuje svoju slobodu i kolika je cena koju za nju plaća. Jer egzilant je koliko tuđa toliko i naša lična projekcija.

EGZIL JE ŠKOLA PRILAGOĐAVANJA

Egzil je najčešće dobrovoljna odluka. U politički nesnosnim situacijama većina ljudi uprkos svemu ostane gde je bila i prilagođava se okolnostima. Egzilant je oso-

ba koja se suprotstavlja tome da se prilagodi. Ukoliko prihvatimo misao da je egzil posledica greške u prilagođavanju, i da je zbog toga egzilant neka vrsta socijalnog invalida, onda se egzilant u egzilu suočava sa tragikomičnošću svoje situacije, jer je upravo egzilantski život velika škola prilagođavanja.

Sada kada sam napustila svoju državu jer se više nisam mogla prilagoditi nasilju laži u javnom, političkom, kulturnom i svakodnevnom životu, srećem u inostranstvu svoje sunarodnike koji kao i oni koji su ostali kod kuće konstantno lažu. Jugoslovenski egzilanti, ukoliko nisu begunci, često lažu zbog administrativnih detalja, nikom od njih naime nije oduzet pasoš. Oni koji su ostali u domovini takođe lažu, da bi sa istim pasošem mogli preći granicu. Činjenica da se nisu mogli vratiti u domovinu dobila je auru tragičnosti među istočnoevropskim egzilantima iz vremena hladnog rata. Činjenica da se mogu vratiti u domovinu oduzima jugoslovenskim egzilantima željenu auru tragičnosti. pisci egzilanti imaju problem sa samoopredeljenjem, od njih se naime očekuje da artikulišu stanje imenovano kao egzil. Svima nam je jasno da iscrpljenu Muslimanku iz Bosne i njeno petoro dece niko ništa ne pita.

103 pisci egzilanti s vremenom načine ispravke sopstvenih biografija u skladu sa zahtevima sredine u kojoj su se našli. Ispisuju hagiografije o svom egzilu jer okolina to od njih očekuje. No to im nije neprijatno. Većina ih se s vremenom prilagodi stereotipnoj predstavi koju njihova okolina ima o egzilu i prihvate ulogu u tom socio-žanru. Među malobrojnim egzilantima iz bivše Jugoslavije postoje i oni koji rado ističu svoju ulogu u borbi protiv srpskog ili hrvatskog nacionalizma, pri čemu ne zaboravljaju da pomenu da su i sami bili žrtve komunizma, iako su se našli u inostranstvu upravo zato što im nije bilo do borbe. Postoje i oni koji u javnosti tvrde da su pobjegli od svojih diktatora, mada nije isključeno da su zapravo pobjegli od sopstvenih žena. Postoje i oni koji tvrde da su pobjegli od nacionalizma, no ukoliko ih pozovu, rado prihvate ulogu predstavnika svojih nacionalnih književnosti u inostranstvu. Naučili su lekciju. Lako je igrati antinacionalizam, ali je pri tom teško ostati anacionalan, jer ni zapadnoevropska sredina ne podnosi nacionalnu indiferentnost. Zapadnoevropska ideologija multikulturalizma posebno zahteva izražavanje o etničko-kulturnom identitetu da bi svima mogla velikodušno ponuditi slobodu samorealizacije. Na kraju krajeva, mnogi egzilanati, nepoverljivi prema državama i novim sredinama, jednom nogom stoje u jednoj, drugom u drugoj državi, jer nikad se ne zna koja će im dobro doći. Tako se egzil koji se ostvario kao bekstvo od domaće laži lako pretvori u novu laž. Egzilanti se s vremenom prilagode onoj slici za koju misle da se od njih očekuje. Neki među njima neverovatno podsećaju na profesionalne cirkusante koji dobro poznaju svoju publiku. Koliko para, toliko muzike.

PISAC EGZILANT I NJEGOVA DOMOVINA

Retki su oni koji napuštajući svoju sredinu odlaze sa sigurnošću da odlaze zauvek. Zauvek ili ne, za egzilanta je napuštena sredina, a ne apstraktna domovina, uvek živo polje traume. Napuštena sredina retko oprosti odlazak. To što su pisca pre nego što je otišao spaljivali na lomači, pljuvali mu u lice, javno ga napadali, onemogućili mu normalan život, pretili mu, psovali ga telefonom i terali ga iz domovine, i njegov telefonski broj nekoliko puta objavili u časopisima ne bi li mu i drugi poručili da nestane – i drugi su to prihvatili – što su ga izgnali iz javnog života, stavili ga na crnu listu, onemogućili mu da objavljuje, javno ga ponižavali, isključili ga iz svojih redova, izbacili njegove knjige iz javnih biblioteka, školskih programa, proglasili ga za izdajnika domovine, narodnog neprijatelja; to što su to činile i njegove kolege i prijatelji s kojima je sarađivao i družio se dvadeset godina, što se je između ostalog dogodilo i meni – nema nikakvu ulogu jer je pišćev odlazak samo dokaz da su bili u pravu. I kada ode, pisac egzilant je još zanimljiv svojoj sredini, kao što je i pobegla žrtva interesantna svom mučitelju. Sredina tvrdoglavo istrajava u svome, uverena da je pisac ne samo izdajica svoje domovine već i da sada po celom svetu tu domovinu prodaje, još i zarađujući time. "Kako to mislite da zarađujem?" pita u svojim zamišljenim razgovorima pisac egzilant svoju domovinu. "Po svetu prodaješ domovinu." "Domovina je mala i bezvredna, čak i kad bih hteo, ne bih je mogao prodati. To je kao kada bi na svetskom tržištu hteli prodati albanske žvakaće gume." "Pa šta?" "Niko ih ne kupuje." "CIA će ih uvek kupiti", ne daju se zbuniti sunarodnici, čvrsto uvereni u svoj značaj na geopolitičnoj karti sveta. To da domovina nema platnu vrednost na tržištu najveća je uvreda koju joj egzilant može izreći. Čak i to da pisac egzilant nakon toga što je napustio domovinu nije umro, da je dakle živ, da pored svega još i nešto zaradi, posebno iritira sredinu koju je napustio. Jaz između egzilanta i onih koje je napustio postaje uprkost distanci sve veći. Sredina ima svoje fantazme o životu egzilanta kao izdajnika i fantazme o sebi kao žrtvi. Jer, eto, i oni koji su ostali još žive i na pamet im ne pada da odu. Pristojni ljudi ostaju kod kuće. Oni su ti koji izgaraju u borbi za demokratiju 24 časa na dan i ne objavljuju konstantno nekakve članke u stranim časopisima, kao što to čine izvesni. Rade pošteno, iako jedva spajaju kraj sa krajem, dok za razliku od njih neki zarađuju na njihovoj patnji. Piscu egzilantu koji se u nekom trenutku ponadao da će se bar malo opustiti u toj ulozi žrtve i na jedinom preostalom prijateljskom ramenu pustiti suzu, bez zadržke zakukati na svom rodnom jeziku, opisati svoju borbu za život, da će možda moći prebrojati uvrede koje su mu načinili, u tom dalekom svetu ne ostaje drugo do da ćuteći kupi stvari i vrati se tamo odakle je zapravo i došao, u svoj egzil.

Onima koji su svoje sredine napustili zbog nacionalizama ne bi bilo suvišno da se podsete da su nacionalizam i egzil nerazdvojni, upravo zbog toga što su nespojivi. Egzilant bi se morao podsetiti na to da je svojim bekstvom od kolektivizma istakao upravo individualizam, da je umesto lažnog nacionalnog kontinuiteta utemeljio diskontinuirano stanje života, da je, dakle, umesto korenova i kolvke postavio u središte slobodu iskorenjenosti, da je pobjegao od njihovih zaštitnika, njihovih temeljnih pseudoreligioznih tekstova, od njihovih istorijskih i geografskih spomenika, njihovih javnih neprijatelja i heroja, i kao što kaže Edward Said, da je naposljetku i svojevolumno napustio to tvrdoglavo, isključivo, samoopijeno, agresivno, bučno, izolovano pleme koje je spremno da kamenuje prvog čovaka koji je drugačiji.

105 Pisac egzilant oslobođen svoje sredine najpre spozna da je uhvaćen u tragikomičnu zamku i da ga ni tamo u dalekom svetu ne etiketiraju drugačije do kao predstavnika države koju je napustio. Iako u Hrvatskoj više ne postojim kao hrvatska spisateljica, izvan Hrvatske me bez izuzetka etiketiraju kao hrvatsku spisateljicu. Tako sam, iako to nisam želela, postala više hrvatska nego što bih to bila da sam ostala u Hrvatskoj. Bolje rečeno, postala sam nešto što nisam. Zbog čega me druga sredina ustrajno etiketira kao hrvatsku književnicu? Zato što jednostavno ne zna kako bi me drugačije etiketirala. Svako je nečiji pisac, svako pripada nekom narodu, svako piše na nekom jeziku, zbog čega se onda uopšte baviti tim statistički zanemarljivim primerom disfunkcije nacionalnog identiteta. Između ostalog, dovoljno je pogledati prevedene knjige. Iza svakog pisca stoji neka domovina. Pozivi na literarne događaje i spiskovi učesnika slični su spiskovima takmičenja na kojima je u zagradi uvek navedeno ime države. Uzgred rečeno, samo jednom sam iza imena nekog književnika videla primedbu "transnacionalan" i zavidela sam mu. Na književnim susretima se osećam kao na takmičenjima za pesmu evrovizije. Preznojim se često zbog iznenadnog straha da ću po svom nastupu čuti gong i glas koji objavljuje "Croatia - five points". Sanjam o tome da jednoga dana skinem sa sebe sve te nalepnice koje me ustrajno oblepljuju, kao da sam čovek-poster, i da postanem samo svoje ime i prezime. Jer upravo ime i prezime, najveće književno priznanje koje književnik može dobiti, ostaje drugima. Croatia - five points, Poland - two points, Belgium - ten points.

FIZIKA I METAFIZIKA EGZILA

Na kratkotrajnom izletu u San Antonio posetila sam The Alamo Museum. Lutajući muzejskom trgovinom suvenira naišla sam na knjižicu čiji mi se naslov dopao.

Knjižica koja je govorila o ženi spasiocu Alame njenu životnu priču pripovedala je preko odeće koju je nosila – "life story presented through the cloths she wore".

Svoju egzilantsku nomadsku priču mogla bih opisati preko predmeta koje uvek iznova kupujem - džezve, male kuhinjske aparate, vadičepe, fenove od 120 do 220W, muzičke kutijice, CD-playere, posteljину, utičnice i adaptere za kompjuter, papuče, jer ih uvek ostavljam za sobom. Moju priču bi mogli opisati koferi i putne torbe koje vučem sa sobom i koji se vuku za mnom, koje ostavljam na putu i kupujem nove. Egzilantsku priču bi mogle opisati i vizitke s imenima koja u suštini više ne označavaju stvarne osobe jer sam stvarne osobe u međuvremenu zaboravila. Egzilantsku priču bi mogle opisati i brojne vize i pečati u mom pasošu, računi, gomila papira koji dokazuju da sam negde bila, negde nešto kupila, negde nešto potpisala, iako dokazi vremenom sve manje odgovaraju mojim uspomjenama. Uprkos svemu verujem da bi me pogled na moru sopstvenog života strašno potresao ukoliko bi se nekim čudom sve te stvari najednom stvorile preda mnom.

Neprestano uređivanje privremenog doma i njegovo uništavanje, pakovanje i raspakivanje, sve mučnije ponavljanje istih rituala, kao da je u pitanju igra simulacije a ne stvarni život, dovode egzilanta u neku posebnu vezu sa sopstvenom biografijom. Egzilant u suprotnosti sa običnim životom razvija drugačiju prostorno-vremensku percepciju stvari dok živi u očiglednoj i goljoj telesnosti egzila.

106

Jednom sam u Berlinu izlazeći iz metroa ugledala stariju Bosanku u dimijama koja se na raskrsnici zbunjeno okretala oko sebe i mrmljala: "Bože, gde sam to ja?" Egzilant više nego drugi ljudi ima mogućnost da postavi sebi to pitanje. To je njegova prednost ali i izvor duboke lične more.

POSLEDNJI SUSRET PISCA SA EGZILANTOM U SEBI

Na ovom mestu upotrebiću citat iz priče Borisa Piljnjaka: "The fox is god of cunning and treachery. If the spirit of the fox enters a man, the mans race is cursed. The fox is the writers god."

Postoje egzilanti koji su nakon odlaska porušili sve mostove za sobom i postali divlji ljudi. Egzilant se teško odriče dobijene slobode. Razvija čula i spoznaje svaku zamku... Sa sebe besno odstranjuje svaku etiketu, odbacuje mogućnost da ga negde uvrste, da ga svedu na predstavnika države čiji pasoš nosi sa sobom, izbegava da bude član bilo kakvog društva. Drugim rečima, postaje neprijatna osoba i veliko zakeralo. Neće da se odomaći. S vremenom razvije i životinjski instinkt, po-

staje ilegalac, menja brloge, teško ga je uloviti; čak i ukoliko se ikada odomaći, ostane stranac u sopstvenoj kući, sa uvek pripremljenim koferom koji stoji kraj vrata. Postaje rušitelj normi, smeta mu svako ograničenje jer se navikao na život van svakodnevnog reda. Vremenom se poistoveti i sa svojim licem optužene osobe. Postane neprijatelj, izdajica, preseli se u ilegalu u koju su ga nekada nagnali, postane subverzivan jer su ga ljudi optuživali za subverziju, postane otpadnik jer su ga ljudi optuživali za otpadništvo. Pisac u nekom trenutku u sebi prepozna egzilanta. Pomiri se sa tim i stanje koje se zove egzil postane njegovo stvarno stanje. Kad opiše ceo krug, pomiren se vrati u svoj pravi dom.

Čini se da je ruska avangardna kultura najstrasnije sledila ideju umetnika kao izdajice i umetničkog dela kao izdajstva. Ruska avangardna kultura načinila je bogate strategije izdaje ustaljenih umetničkih načela, ustaljenih žanrova, ustaljenih vrednosnih hijerarhija i literarne tradicije. Umetnički čin za avangardiste je bio čin subverzije. Umetnost je imala svoju nesumnjivu autonomiju. U odbrani te autonomije dozvoljena su bila sva sredstva. Osnovni umetnički postupak ruske avangarde jeste izdaja, *astrenjenje*, *instrangement*, *začudnost*, razbijanje ustaljenih literarnih normi, izneveravanje čitaočevih očekivanja. U tom smislu, pisac je bio izdajnik, lisica, a lisica kao metafora izdaje bila je zaštitni znak pravog umetničkog dela.

107

UDVOSTRUČENOST EGZILA

Kada se nađe na književnom trgu, pisac egzilant postepeno spoznaje da se zapravo našao u dvostrukom egzilu. Jer književni trg ima najmanje razumevanja upravo za umetnike književnog egzila. Inače se trg ne bi ni zvao trg, kao što se ni izdavaštvo ne bi zvalo izdavačka industrija. Književni trg zahteva prilagođavanje normama produkcije, po pravilu ne podnosi umetničke neposlušnosti, ne podnosi ni ekperimentatore, umetničke subverzivce, performere inventivnih strategija u književnom tekstu. Nagrađuje književno poslušne, prilagodljive, marljive, one koji poštuju književne norme. Književni trg ne podnosi staromodne ideje o umetničkom delu kao jedinstvenom, neponovljivom, duboko individualnom umetničkom proizvodu. U toj mašineriji književne industrije pisci su poslušni radnici, samo točkić proizvođačke industrije. Pisac egzilant najednom shvati da se u egzilu našao sa starim zanatom koji je davno izumro i koji više nikom nije potreban. Tragikomičnost njegove pozicije najednom se udvostručuje. Ukoliko je svoju diktatorsku sredinu napustio da bi se očuvao kao pisac, najednom sada shvata da se našao u drugoj sredini, u diktaturi književnog trga. Pisac se na kraju su-

očava i sa poslednjim paradoksom. Dobri pisci se svuda osećaju kao izgnanici, dok se slabi svuda osećaju kao kod svoje kuće. Pisac egzilant je osuđen na marginalnost, čak i da bi dobije Nobelovu nagradu kao Brodski, čak i da se nekom greškom nađe u mainstreamu popularne kulture kao Nabokov, i da mu kakva slučajnost donese slavu. Neki se upravo zbog marginalnosti vrte književnoj sredini koju su napustili, kao Solženjicin. Jer samo sredina koja je zadala rane zna kako se one mogu zaceliti, samo ta sredina zna kako ponovo podići piščev srušeni ego, kako zamahnuti piščevim imenom kao nacionalnom zastavom, kako mu vratiti osećanje važnosti, uvrstiti ga u školski udžbenik, sahraniti ga sa svim počastima, podići mu spomenik, imenovati po njemu koju od ulica. Pisac egzilant nalazi se u zamki opojne i zastrašujuće slobode. Ta sloboda zahteva pristanak na marginalnost i samoću. Birajući egzil, egzilant bira i usamljenost.

ŽIVOT JE SAN

Svake subote telefoniram svojoj majci koja živi u Zagrebu. Vodimo kratak, usamljenički razgovor. Mamu, iz koje znam razloga, uvek zanima koliko je sati u državi iz koje zovem. Uskladimo vreme, popričamo o životu. Mama, koja se dugo godina nije pomakla iz Zagreba, nedavno mi je, sa uzdahom rekla: "Znaš, moj život kao da nije moj. Ne znam čiji život živim, jedino što znam je da ne živim svoj." Zastao mi je dah. Nisam znala šta da joj odgovorim. Moja mama je odgovorila autentičnu egzilantsku rečenicu.

108

POVRATAK U DOMOVINU

U prvom razredu osnovne škole bila sam očarana svojim udžbenikom. Očarale su me šarene sličice. Slova sam brzo savladala, ali te sličice... One behu prva ubuduća informacija o svetu punom jarkih, jasnih boja. Moj socijalistički udžbenik propagirao je bratstvo i jedinstvo među narodima i narodnostima Jugoslavije. Na sličicama su bili mali ljudi, različito obučeni. Jedni su imali na glavama fes, drugi kape, treći šešire, jedni su imali na nogama opanke, drugi čizme. Te male ljude iz udžbenika nikad ne videh u svakodnevnom životu. Viđala sam ih tek kasnije, na folklornim festivalima. Zato sam naravno odrastala uverena da su ljudi jednaki i da se samo različito oblače. Kasnija putovanja u razne krajeve Jugoslavije me nisu uverila da su njihovi stanovnici splet različitih naroda i narodnosti, kao što me je učio moj udžbenik. Iako ni kasnije nisam uspela da upoznam nikoga ko bi nosio fes, usvojila sam pravila iz udžbenika i trudila se da poštujem razlike između

đu tog nevidljivog fesa i kape. Moj socijalistički udžbenik me je upravo učio tome da su svi ljudi na zemaljskoj kugli braća, kako beli, tako i crni i žuti. Sličice na kojima su bila naslikana deca, obojena žuto, crno i belo najviše su budile moju maštu. Jer žute i crne dece u svakodnevnom životu nisam viđala. Ni kasnije, kada sam bila već odrasla. Jugoslovenska propaganda multietničkog i multikulturalnog društva iskazala se kao neuverljiva, zvučala je neuverljivo, i mnogo kasnije kada su kapa, fes i šešir zaratili tvrdeći da ne mogu živeti u jednoj državi, zagovarala sam jugoslovensku multikulturalnost. Tu ideju nije pregazio samo rat, pala je na prvom ispitu i u nekom centru za begunce u inostranstvu, jer jugoslovenski begunci često nisu hteli da budu smešteni na istom mestu sa sebi jednakim nesrećnicima drugih boja. Tako egzil može biti i povratak u retro-utopiju, u sličice iz nekog starog udžbenika.

109 Danas sam zaista okružena braćom, kako crnom i rumenom, tako i belom. Na uličnim demonstracijama plačem s Kurdima, ruže kupujem kod Tamilaca, novčić spuštam u šešir Cigana, povrće kupujem kod Turčina. Okružena braćom živim u Njujorku, Berlinu, Londonu, Amsterdamu. Lovim sjaj njihovih pogleda, prepoznajem svoju rasu, egzilantsku, nomadsku, emigrantsku, klimam glavom, smeškam se - svoji smo na svojem. Njihova vera u bolji život ne dopušta mi da skliznem u cinizam. Njihov trud da prežive čini me skromnijom. Njihova marginalnost smanjuje moj apetit za priznanjem, kao što kaže Brodski. Ponekad mi se, kao i mojoj majci, učini da ne znam čiji život živim, ali tu misao brzo zaboravim. Čini se, ipak, svoj. Svoj *lifeage*.

Esej je predavanje održano aprila ove godine na Filozofskom fakultetu u Ljubljani.